

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/42310>

Please be advised that this information was generated on 2021-10-23 and may be subject to change.

De erfenis van Thomas Malthus betwist

INAUGURELE REDE DR. THEO ENGELEN

Radboud Universiteit Nijmegen

DE ERFENIS VAN THOMAS MALTHUS BETWIST
EEN DISCUSSIE OVER HET KINDERTAL IN CHINA EN EUROPA

De erfenis van Thomas Malthus betwist

Een discussie over het kindertal in China en Europa

Rede (in verkorte vorm) uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar Historische demografie aan de Faculteit der Letteren van de Radboud Universiteit Nijmegen op donderdag 15 juni 2006

door dr. Theo Engelen

Vormgeving en opmaak: Nies en Partners bno, Nijmegen
 Drukwerk: Thieme MediaCenter Nijmegen

ISBN 90-810729-1-9

© Dr. Theo Engelen, Nijmegen, 2006

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar worden gemaakt middels druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de copyrighthouder.

*Mijnheer de rector magnificus,
 Zeer gewaardeerde toehoorders,*

Vanmiddag wil ik u meenemen op een virtuele reis naar de andere kant van Eurazië, naar China. Media houden ons zonder aflaten voor dat daar in de toekomst het economische en wie weet zelfs het politieke zwaartepunt van onze planeet komt te liggen. Of die voorspellingen juist zijn, valt nog te bezien, maar ik zal hier niet praten over de toekomst. Ik blijf historicus en vind het al moeilijk genoeg om het verleden te begrijpen. Waar ik wel uw aandacht voor wil vragen, is een discussie die sinds de jaren negentig van de vorige eeuw de gemoederen van historisch demografen danig bezighoudt. En u weet misschien dat discussie in de wetenschap niet alleen zorgt voor heftige debatten, glorieuze winnaars en gekrenkte ego's, maar vooral ook voor nieuwe inzichten die gerijpt zijn in de hitte van de polemiek.

De kernvraag in deze discussie is van eminent belang voor ons begrip van de Chinese samenleving in de periode van circa 1800 tot de communistische omwenteling: bepaalden Chinezen al lang voor de communistische revolutie bewust hun kindertal of waren ze overgeleverd aan omstandigheden die zich buiten hun greep bevonden? Hoe het antwoord ook uitvalt, het heeft tevens implicaties voor onze visie op Europese samenlevingen. Als de Chinese bevolking willoos overgeleverd was aan de grillen van het lot, willen we weten of dat ook gold voor de inwoners van Europa. En als Chinese paren inderdaad al in de negentiende eeuw en de eerste helft van de twintigste eeuw bewust hun kindertal reguleerden, waarom beschikte men in Europa dan niet over die kennis en mogelijkheden? Vanzelfsprekend raken we dan ook aan de discussie over de ongelijke economische ontwikkeling in de wereld. De klassieke verklaring voor de Europese voorsprong luidt immers, dat net beperkte bevolkingsgroei de investeringen mogelijk maakte die voorwaarde waren voor de industrialisatie. Voldoende redenen dus om ons te verdiepen in deze discussie en in de redenen waarom de deelnemers elkaar niet kunnen overtuigen.

Mijn betoog bestaat uit twee delen. Het eerste deel is historiografisch. Ik buig me over de merites van de bijdragen aan de lopende discussie, zowel inhoudelijk als methodisch. Omdat de reis naar China voor mij de afgelopen jaren regelmatig niet virtueel is geweest, heb ik ook zelf vergelijkend empirisch onderzoek gedaan over deze kwestie. Dat vormt het tweede deel van mijn betoog, dat ik zal besluiten met een mogelijke verklaring voor de lage Chinese vruchtbaarheid die in de polemiek ten onrechte onderbelicht is gebleven.

Toen de Engelse dominee Thomas Robert Malthus in 1798 de eerste druk van zijn *Essay on the Principle of Population*¹ publiceerde, kon niemand bevroeden hoe invloedrijk dit boek zou worden. Natuurlijk, op allerlei punten heeft de geschiedenis Malthus' ideeën

achterhaald en een aantal van zijn beweringen zegt meer over de mentaliteit van zijn sociale omgeving en zijn tijd dan over de werkelijkheid, maar ik durf de stelling aan dat ook tegenwoordig nog veel behartigenswaardigs in dit boek te vinden is. Ik ga er niet van uit dat iedereen hier aanwezig bekend is met Malthus' ideeën en begin daarom met een korte samenvatting daarvan. Terwijl in Frankrijk nog volop gebakkeleid werd over vrijheid, gelijkheid en broederschap, hield de dominee zich met heel basale dingen bezig. Hij begon zijn verhandeling immers met de constatering dat er twee zaken vaststaan in het leven: 'First, That food is necessary to the existence of man. Secondly, That the passion between the sexes is necessary and will remain nearly in its present state.' Die twee observaties staan niet los van elkaar. De genoemde passie leidt immers tot de geboorte van nieuwe mensen, die ook moeten worden gevoed. En juist op dat punt doet zich een probleem voor, schrijft Malthus, want de snelheid waarmee een bevolking kan groeien is vele malen hoger dan de snelheid waarmee de voedselproductie toeneemt.

De wijze waarop men het altijd dreigende gevaar van armoede en hongersnood tegemoet treedt, is niet overal gelijk. In Europa werd in Malthus' visie het evenwicht vooral bewaard door restrictie op de toegang tot het huwelijk. Immers, 'a foresight of the difficulties attending the rearing of a family acts as a preventive check' op de groei van de bevolking. Jonge mensen konden alleen trouwen als ze in staat waren een gezin te onderhouden. Dat betekende dat de huwelijksleeftijd relatief hoog was en dat een niet onaanzienlijk deel van de bevolking levenslang ongehuwd bleef.² Hoe anders was de situatie in wat Malthus 'the less civilized parts of the world' noemt, waar de bevolkingsomvang vooral gereguleerd werd door 'positive checks', anders gezegd, door de dood. Malthus introduceerde China als het ideaaltypische voorbeeld. 'It is said that early marriages very generally prevail through all the ranks of the Chinese. (Therefore it) appears to be that the redundant population, necessarily occasioned by the prevalence of early marriages, must be repressed by occasional famines, and by the custom of exposing children, which, in times of distress, is probably more frequent than is ever acknowledged to Europeans.'

In 1965 bevestigde John Hajnal nog eens de kern van de Malthusiaanse visie over het bestaan van een restrictief huwelijkspatroon in Europa.³ Nieuw in zijn bijdrage was de geografische afbakening van het patroon. Hij trok een lijn tussen Triëst en Sint Petersburg en wees het gebruik van huwelijksbeperking alleen toe aan de Europese gebieden ten westen van die lijn. Ten oosten van dezelfde lijn was jong huwen de regel en bleef zelden iemand levenslang celibatair. Hoewel Hajnal zich vooral op Europa richtte, refereerde hij ook aan populaties buiten dit werelddeel: 'Non-European civilizations are like Eastern Europe, or more so.'⁴ De vraag blijft dan natuurlijk waarom Europeanen een zo afwijkend patroon vertoonden. In zijn bijdrage uit 1965 suggereerde Hajnal dat 'in Europe it has been necessary for a man to defer marriage until he could establish an independent livelihood adequate to support a family', en hij gaf toe hierin

de sleutel te zien voor het unieke Europese patroon.⁵ Op deze wijze wordt de gewoonte van 'neolocality' (het zelfstandig gaan wonen van een nieuw gezin) aangewezen als de voornaamste reden voor huwelijksuitstel. In de uitgebreide huishoudens van Oost-Europa en Azië kon een pasgetrouwd stel eenvoudigweg intrekken bij een al bestaand huishouden.

Ook na het verschijnen van vele detailstudies over diverse populaties in Europa blijft de Malthusiaanse kijk op de Europese bevolkingskenmerken in de afgelopen eeuwen in grote lijnen gehandhaafd. Verschillen tussen regio's, denominaties en beroepsgroepen zijn weliswaar aangetoond, maar vallen in het niet bij de kloof die Europa scheidde van Aziatische landen. Bij de wijze waarop Malthus China getypeerd heeft, zijn wel kritische noten geplaatst, zij het pas in de tweede helft van de vorige eeuw. Aanvankelijk gold de beschrijving van China als een overbevolkt land met een endemische armoede als de hoogste wijsheid. Deze houding werd mede in de hand gewerkt door de apocalyptische beschrijvingen van achttiende- en negentiende-eeuwse Chinese auteurs als Hung Liang-chi, Kung Tzu-chen en Wang Shih-to over hun land. De laatste (1802-1889) schrijft dat alle land inmiddels in gebruik was genomen, maar dat er nog steeds niet voldoende voedsel was voor iedereen. Hij stelt dan ook rigoureuze oplossingen voor, variërend van infanticide en het stichten van kloosters tot het uitstellen van huwelijken tot latere leeftijd (sic!) en een belasting op kinderen.⁶

Geen wonder dus dat een aantal westerse auteurs die publiceerden in de jaren dertig van de vorige eeuw weinig aanleiding zagen de traditionele visie aan te passen. Zowel W.H. Mallory⁷ als H.D. Tawney⁸ bevestigden nogmaals dat de Chinese vruchtbaarheid erg hoog was. Hun verklaring hiervoor was voornamelijk etnografisch van aard: Chinese echtparen wilden nu eenmaal zoveel zoons als mogelijk. En weer komt de invloed van het uitgebreide huishouden ter sprake. Samenwonen met meer gezinnen leidde ertoe dat het krijgen van kinderen en de verantwoordelijkheid ze te voeden van elkaar losgekoppeld waren. Het gevolg was dat 'prudential restraints act with less force than elsewhere; and population, instead of being checked by the gradual tightening of economic pressure on individuals, plunges blindly forward, till whole communities go over the precipice'.⁹

De bewijskracht van dit soort analyses is echter gering, want geen van de tot op dit punt geciteerde beschrijvingen van China zijn gebaseerd op kwantitatief onderzoek. Ze verlieten zich vrijwel volledig op observaties van lokale ooggetuigen en reisverslagen van westerlingen. De eerste serieuze verzameling van kwantitatieve data werd tussen 1929 en 1931 aangelegd door John Lossing Buck in wat we sindsdien kennen als de Chinese Farm Survey. Hierin werden de demografische kenmerken en levensloop van meer dan 40.000 families vastgelegd.¹⁰ In 1976 concludeerde een groep onderzoekers van Princeton University na bestudering van deze gegevens dat een nieuwe interpretatie van de demografische geschiedenis van China nodig was. In tegenstelling tot wat

Malthus en zijn volgelingen gesuggereerd hadden, was de Chinese vruchtbaarheid helemaal niet hoog. Sterker nog, het kindertal was zo klein als je alleen zou verwachten 'in populations in which some combination of contraception and abortion is practiced'.¹¹ De auteurs zagen hierin overigens geen bewijs voor bewuste geboortebeperking. De verklaring voor lage vruchtbaarheid lag volgens hen in de gevolgen van langdurige borstvoeding door ondervoede vrouwen en van gereduceerde coïtusfrequentie in een verarmde bevolking.

Ook Arthur Wolf, als antropoloog werkzaam aan Stanford University, berekende op basis van eigen data een relatief lage vruchtbaarheid voor Chinese echtparen, zij het dat zijn berekening iets hoger uitkwam dan die van de voornoemde onderzoekers.¹² De vruchtbaarheid in China lag in zijn ogen niettemin slechts op ongeveer 75 procent van de pre-industriële Europese huwelijksvruchtbaarheid. Daarmee werd hij voor een dilemma geplaatst, want, zo vraagt hij zich af: 'Why was marital fertility relatively low in a strongly pronatalist culture?'¹³ In elk geval was het zeker geen bewuste geboortebeperking, schrijft hij, want waar Japanse boeren ervan uitgingen dat ze de omvang van het huishouden moesten aanpassen aan de boerderij, namen Chinezen aan dat ze de boerderij konden aanpassen aan het huishouden. Wolf ontleende zijn verklaring voor de lage Chinese huwelijksvruchtbaarheid aan de huwelijksgewoonten. Veel huwelijken waren bijvoorbeeld zogenaamde *minor marriages*. Ouders die een zoon hadden, verzekerden zich van een goedkope bruid voor deze zoon door een meisje al als baby te adopteren en zo bruid en bruidegom samen op te voeden tot ze de huwbare leeftijd bereikt hadden. Deze echtparen kampten met de seksuele aversie die nu eenmaal voortkomt uit de broer-zus verhouding.¹⁵ Verder drukten volgens Wolf de vele op zeer jonge leeftijd gesloten huwelijken de vruchtbaarheid en speelden ondervoeding en armoede een grote rol. Voor hem staat vast dat jong en algemeen trouwen wees op het streven naar een maximale vruchtbaarheid. De vraag was slechts waarom dit streven gefrustreerd werd.

Ansley Coale nam als vertegenwoordiger van de auteurs van Princeton University de handschoen op.¹⁶ In de eerste plaats verdedigde hij de juistheid van de berekeningen op basis van de Farm Survey. Bovendien hebben wij nergens beweerd dat de lage Chinese vruchtbaarheid het gevolg was van bewuste geboortebeperking, schreef hij. Integendeel, 'fertility was 'natural'', hetgeen betekende dat 'Chinese couples did *not* take deliberate steps such as contraception and abortion to stop having children when the desired family size had been attained'.¹⁷ Is vruchtbaarheid dan negatief gerelateerd aan armoede en positief gecorreleerd met levensstandaard? Ja, zei Wolf. Nee, zei Coale, want 'as a general proposition, I think the assumption of a close association between the level of living and fertility is erroneous'. Lage vruchtbaarheid ligt volgens hem automatisch besloten in de gewoonte dat iedereen op jonge leeftijd trouwt. Ter bewijsovervoering citeert hij evolutietheoretici die beweren dat soorten met zulk paargedrag aan mechanismen gehoorzamen die de biologisch mogelijke vruchtbaarheid inperken:

'Moderate reproduction is attained among larger mammals and birds by various genetically programmed restrictions on fertility, and in human populations by various social customs and practices.'¹⁸

Uit de discussie tussen Wolf en Coale kunnen we in elk geval afleiden dat de door Malthus gedane suggestie van hoge vruchtbaarheid in China definitief naar het rijk der fabelen is verwezen. Kennelijk werd het kindertal niet alleen bepaald door de leeftijd waarop men huwde. Wat precies het mechanisme was achter de onverwacht lage huwelijksvruchtbaarheid bleef voorlopig echter onduidelijk. In 1999 werd het debat gereactiveerd door een nieuwe generatie onderzoekers.¹⁹ Hun opvattingen werden samengevat in *One Quarter of Humanity. Malthusian Mythology and Chinese Realities* door James Lee and Wang Feng.²⁰ Dit boek bood een revolutionair nieuwe visie op de Chinese demografie. In tegenstelling tot wat Malthus beweerde en tot wat lange tijd voor waar was gehouden, werd de Chinese demografie helemaal niet bepaald door 'positive checks'. De Chinese bevolking was niet het passieve slachtoffer van de omstandigheden. Zij had vier manieren om actief de bevolkingsgroei te reguleren: door infanticide, via de huwelijksmarkt, door lage huwelijksvruchtbaarheid en door adoptie.

Veel Chinadeskundigen hadden hun twijfels bij de nieuwe theorie. Weer was het Wolf die als meest prominente tegenstander optrad. Lage huwelijksvruchtbaarheid in China, betoogde hij, is niet het resultaat van bewuste acties van de betrokkenen, maar het ongewilde gevolg van chronische ondervoeding, ziekten, zware handenarbeid en tijdelijke scheiding van de echtgenoten door werkzaamheden elders.²¹ Deze polemiek heeft gaandeweg aan felheid gewonnen, maar is bij lange na nog niet beslecht.²² Ik zal mijn eigen positie via drie invalshoeken toelichten. Allereerst buig ik me over de vraag of Lees formulering van het Chinese demografische systeem overtuigend is. Hebben Malthus en zijn volgelingen inderdaad twee eeuwen lang de essentie gemist van de bevolkingsdynamiek in China? Vervolgens komt de relatie tussen voeding en fertiliteit aan bod. Bestaat dit verband inderdaad, zoals Wolf beweert, of hebben zijn tegenstanders gelijk wanneer ze beweren dat 'the relationship between nutritional status and fertility is archaic in light of results from studies carried out in developing countries in recent decades'.²³ De derde vraag bouwt voort op de vorige. Als er inderdaad een negatieve invloed van ondervoeding op vruchtbaarheid uitgaat, was de voedselsituatie in China dan zodanig dat we dit effect statistisch zouden moeten terugvinden?

Er zijn twee grote bezwaren in te brengen tegen het door James Lee en Wang Feng geschetste Chinese demografische systeem. In de eerste plaats blijken de vier genoemde middelen om bewust in te grijpen onderling gerelateerd. We hebben dus niet van doen met van elkaar onafhankelijke variabelen. Sterker nog, bij nader inzien is infanticide de kern van het systeem, waaraan de andere elementen causaal gekoppeld zijn. Aangezien bijvoorbeeld door infanticide de overlevingskansen van vrouwelijke baby's

kleiner was dan die van jongens, volgde hieruit logischerwijze een verstoorde verhouding op de huwelijksmarkt. Voor ouders van zonen betekende dit dat met alle middelen geprobeerd moest worden bruiden te zoeken. Niet zelden werden huwelijken bovendien gesloten op zo jonge leeftijd, dat de partners hooguit technisch geslachtsrijp waren. Als gevolg van dit alles lag de huwelijksvruchtbaarheid logischerwijze lager dan in Europa. Adoptie, ten slotte, was het logische gevolg van de behoefte om schaarse bruiden zo vroeg mogelijk veilig te stellen en om de achterblijvende vruchtbaarheid aan te vullen. Wanneer men op deze manier de interrelatie beziet van de vier kenmerken van het demografische systeem dat Lee voor China beschrijft, blijkt dat ze in wezen bevestigen dat infanticide in China wijder verspreid was dan in Europa. Zo ver was Malthus ook al.

Een tweede bezwaar tegen de nieuwe theorie is de definitie van 'positive checks'. Zij bestrijden de Malthusiaanse visie dat sterfte doorslaggevend was voor de bevolkingsontwikkeling in China. Toch lezen we ook in *One Quarter of Humanity*: 'Peasants used female infanticide to respond to short-term changes in economic conditions. Increases in grain prices and declines in food availability clearly provoked increases in male mortality and in female infant mortality'.²⁴ De enige reden waarom deze auteurs niet wensen te spreken van 'positive checks' is dat deze ingreep niet aan de natuur werd overgelaten. In plaats daarvan namen ouders zelf de beslissing om zo de anders dreigende armoede te voorkomen. 'Such an active use of mortality meant that survivorship was determined as much by endogenous decision making as by exogenous 'misery'.²⁵ Het is natuurlijk maar de vraag of dit betekent dat we niet van 'positive checks' kunnen spreken. In wezen is het hooguit een technisch onderscheid en kunnen we infanticide ook beschouwen als een variant van deze checks. Wanneer ouders beslissen dat een kind gedood of verlaten moet worden, is dit weliswaar heel rationeel, maar het blijft in wezen een door armoede veroorzaakte sterfgeval nadat de geboorte al had plaatsgevonden. In die zin ligt dit verschijnsel nog heel dicht bij Malthus' definitie van 'positive checks'.

De eventuele samenhang tussen de voedselsituatie en de vruchtbaarheid van een populatie blijkt in de boven vermelde discussies een regelmatig terugkerend thema. Volgens Wolf zou de endemische ondervoeding in grote delen van China de vruchtbaarheid negatief hebben beïnvloed. Coale en Lee bestreden dit ten stelligste en schuwden daarbij retorische technieken niet: 'the relationship between nutritional status and fertility is archaic in light of results from studies carried out in developing countries in recent decades'.²⁶ Toch blijkt de vanzelfsprekendheid die hier gesuggereerd wordt, bij nader inzien niet te verdedigen. Ik neem als voorbeeld twee recente studies waarin de inzichten op dit terrein zijn samengevat, Peter T. Ellison, *On Fertile Ground*²⁷ and James W. Wood, *Dynamics of Human Reproduction*²⁸. Bevestigen deze twee studies inderdaad dat het 'archaic' is om een verband te verwachten tussen voeding en vruchtbaarheid?

Beide overzichtswerken bieden volop voorbeelden van een causale relatie tussen voeding en vruchtbaarheid, al is Ellison daarin stelliger dan Wood, die ook wijst op onderzoeken met tegenovergestelde of gemengde conclusies. Wood haalt studies aan waaruit duidelijk wordt dat de reproductieve periode van weldoorvoede vrouwen langer is omdat hun menarche eerder komt en de menopauze²⁹ later. Wanneer vrouwen ondervoed zijn, wordt in eerste instantie de kans op conceptie kleiner, schrijft Ellison.³⁰ Is de zwangerschap eenmaal een feit, dan stelt het vrouwelijk lichaam alles in het werk om deze ook tot een goed einde te brengen. Diezelfde inzet vinden we terug bij het geven van borstvoeding. Alleen onder extreme omstandigheden stopt deze. Wanneer vrouwen daarom leven in een situatie waarin ze zwaar werk moeten doen, slecht gevoed worden en geboorten elkaar snel opvolgen, treedt het zogenaamde *maternal depletion syndrome* op, waarbij het instandhouden van de overlevingskansen van kinderen in toenemende mate ten koste gaat van de gezondheid van de vrouw. Om een dergelijke neerwaartse spiraal te doorbreken treedt dan een fysiologisch mechanisme in werking dat de conceptiekans verkleint en dus, op het niveau van de hele populatie, de vruchtbaarheid verlaagt.³¹

Dat ondervoeding zou kunnen leiden tot lage vruchtbaarheid is kortom een niet te miskennen mogelijkheid. Het is nog een andere zaak of Wolf gelijk heeft wanneer hij deze oorzaak inroept om de lage vruchtbaarheid van Chinese huwelijken te verklaren. Daarvoor moet eerst aangetoond worden dat de economische situatie, en dus de levensstandaard, er zo slecht was dat het bovenstaande mechanisme inderdaad in werking trad. Ook die opvatting wordt door Lee en de zijnen bestreden. Nu beschikken we over diverse beschrijvingen van negentiende-eeuwse Chinese auteurs die een inktzwart beeld schetsen van de situatie in hun land. De vraag is dan natuurlijk of hun observaties niet alleen betrekking hebben op hun eigen regio of gekleurd zijn door niet gespecificeerde bijbedoelingen. We willen bovendien weten of de levensstandaard in de eerste helft van de twintigste eeuw nog zo slecht was dat de vruchtbaarheid erdoor beïnvloed zou kunnen zijn.

Een meer objectieve maat moet uitkomst bieden. Auteurs als Komlos³² en Steckel³³ beweren een dergelijke maat te hebben gevonden door te kijken naar de uiteindelijke lengte die volwassenen bereiken. Deze lengte correspondeert nauwkeurig met de hoeveelheid en de kwaliteit van het voedsel dat beschikbaar was voor deze mensen in hun kindertijd. Onlangs keken Komlos en Baten terug op de verworvenheden van de antropometrische geschiedenis van de afgelopen decennia. In hun conclusies bevestigden zij nogmaals dat het menselijk organisme op endemische ondervoeding reageert door kleiner te worden.³⁴ En weer worden wij herinnerd aan Thomas Malthus die op basis van eigen observatie tot een vergelijkbare constatering kwam: 'the sons of labourers are very apt to be stunted in their growth (...). Boys that you would guess to be fourteen or fifteen are, upon inquiry, frequently found to be eighteen or nineteen.'

(...) a circumstance which can only be attributed to a want either of proper or of sufficient nourishment'.³⁵

Terug nu naar de praktijk van laat negentiende- en vroeg twintigste-eeuws China. Stephen Morgan analyseerde data over de lengte van meer dan 10.000 overheidsdienaren in China. De gegevens werden verzameld tussen 1933 en 1949, en hebben betrekking op mensen die geboren waren tussen 1887 en 1933. In vergelijking met de inwoners van China in de tweede helft van de twintigste eeuw waren de proefpersonen armer, concludeert Morgan. Ze waren 1,5 centimeter kleiner en deden er vijf jaar langer over om hun definitieve lengte te bereiken. Voor de Chinezen geboren tussen 1900 en 1930 ontdekte Morgan bovendien dat er grote regionale verschillen waren in de ontwikkeling van de lengte. De groei was het grootst in het oosten van het land (plus 1,3 cm) en in het zuiden (plus 1,2 cm). De lengte van mannen in noord (plus 0,2 cm) en centraal China (plus 0,4 cm) groeide beduidend minder. Naast regio was overigens ook beroep van belang. Hoe lager de sociaal-economische status van de betrokkene, hoe geringer zijn lengte.³⁶

Morgans conclusie steunt de opvattingen van auteurs die een pessimistische kijk hebben op de levensstandaard in China: 'The stark regional variations point to the spatially differentiated and uneven pattern of economic growth and is a challenge to the claim that there was a sustained rise in per capita consumption across China, not just in the developed regions'. Alleen in het meest ontwikkelde Yangzi-gebied vindt Morgan een aanhoudende groei in de lengte van volwassenen die overeenkomt met de optimistische interpretatie van de Chinese economische groei. Bovendien blijkt uit de verschillen tussen beroepsgroepen dat ook binnen regio's armoede ongelijk verdeeld was. Morgan heeft hoe dan ook aangetoond dat in veel delen van China de voedselsituatie zodanig was dat het menselijk organisme erdoor werd beïnvloed. De stap naar beïnvloeding van de vruchtbaarheid is dan na lezing van Wood en Ellison snel gezet.

Het is tijd voor de volgende stap in onze redenering. De verstoorde huwelijksmarkt en het verschijnsel adoptie zijn aantoonbaar de logische gevolgen van infanticide. Maar hoe zit het dan met de suggestie dat Chinese ouders bewust het aantal geboorten regelden? Het tweede deel van dit betoog is gewijd aan deze vraag en zoekt een antwoord met behulp van eigen empirisch onderzoek. Een vergelijking van de demografische ontwikkelingen in de twee steden Nijmegen en Lu-kang biedt de mogelijkheid te bezien of en in hoeverre we in deze concrete populaties aanwijzingen vinden voor het bestaan van bewuste vruchtbaarheidsregulering.

HUWELIJK EN VOORTPLANTING IN NIJMEGEN EN LU-KANG

Lu-kang is gelegen aan de westkust van Taiwan, halverwege de Noord-Zuidas. Tot 1850 was de stad de belangrijkste zeehaven, die centraal Taiwan verbond met het vasteland

van China, en als gevolg daarvan in omvang en aanzien de tweede stad van Taiwan. De rijkdom was echter alleen gebaseerd op de havenfunctie. Toen de handelaren in Fukien in de tweede helft van de negentiende eeuw hun rijst niet meer uit Taiwan, maar uit Indochina betrokken, raakte de stad snel in verval. Dit proces werd nog versterkt door de aanleg van spoorwegen door de Japanse koloniale overheid. De treinverbinding tussen de nieuwe en grotere havenplaatsen Keelung in het noorden en Kaohsiung in het zuiden maakte Lu-kang als haven overbodig. En dus was Lu-kang in de eerste helft van de twintigste eeuw een ingedutte provinciestad zonder noemenswaardig economisch elan.³⁷

Dit beeld gaat mutatis mutandis ook op voor Nijmegen. De stad was weliswaar geen zeehaven, maar had eeuwenlang geprofiteerd van de gunstige ligging langs de Waal. In de Franse tijd raakte Nijmegen afgesloten van zijn achterland en bovendien ontvluchtte een groot deel van de meest actieve inwoners de stad. Ook na het vertrek van de Fransen kon Nijmegen zijn positie niet heroveren. Steeds meer namen Rotterdam, Keulen en Düsseldorf de taken over van de klassieke kleine handelssteden. De gevolgen voor de stad waren desastreus. Paul Klep heeft onlangs de levensstandaard in de stad gereconstrueerd. Hij concludeerde dat de negentiende eeuw voor Nijmegenaren een tijdperk van armoede en onzekerheid was. In de eerste helft van de eeuw was 15 procent van de bevolking afhankelijk van ondersteuning. Tot 1875 bleef Nijmegen de tekenen vertonen van een traditionele, pre-industriële samenleving. Pas met de ontmanteling en de daarop volgende hausse in de bouw keerde het tij.³⁸

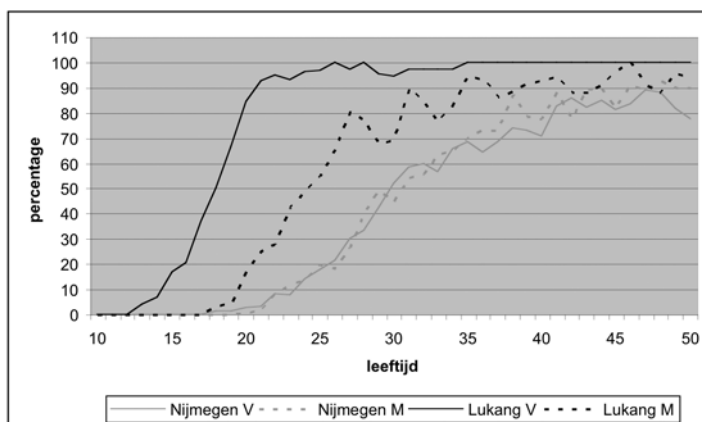
De keuze voor Lu-kang en Nijmegen is gemaakt omdat ze dezelfde karakteristieken delen. Uit de bovenstaande beschrijving blijkt dat beide middelgrote provinciesteden zijn met een regionale functie en dat beide ooit florerende havensteden waren die in de bestudeerde periode leden onder een economische crisis. Welke periode is dat? Een vergelijking tussen een Nederlandse en Chinese, in dit geval Taiwanese, stad heeft natuurlijk alleen zin als we rekening houden met de fase van ontwikkeling. Dit betekent in ons geval dat de ontwikkelingen in Nijmegen tussen 1840 en 1890 vergeleken worden met die in Lu-kang tussen 1895 en 1945. In deze periodes hadden beide steden ongeveer hetzelfde aantal inwoners (gemiddeld 25.000), bevonden ze zich op dezelfde plaats in de demografische transitie en was de leeftijdsopbouw nagenoeg gelijk. Ook de economische structuur wettigt vergelijking tussen Nijmegen en Lu-kang in deze periodes. Rond 15 à 20 procent van de bevolking was werkzaam in de landbouw, 25 procent in ambachten of industrie en de rest in de traditionele dienstensector.³⁹

Vergelijking van de demografie van Nijmegen en Lu-kang is mogelijk door de beschikbaarheid van betrouwbare bronnen op het individuele niveau van de inwoners. In Nederland gebruikte ik de gegevens uit de akten van de Nijmeegse burgerlijke stand, aangevuld met informatie uit het bevolkingsregister. Op deze wijze was het mogelijk het reproductief gedrag van de sedentaire bevolking tot in details te reconstrueren. Een

vergelijkbare exercitie in Lu-kang is gebaseerd op de bevolkingsregisters die de Japanse koloniale overheid aanlegde na 1905. Ook hier is sprake van gedetailleerde gegevens die door constante politiecontrole bovendien zo mogelijk nog betrouwbaarder zijn dan de Nederlandse data.

De keuze van Nijmegen en Lu-kang als de twee te vergelijken steden roept natuurlijk vragen op. Is Nijmegen wel representatief voor Noordwest-Europa en, nog pregnanter, is Lu-kang representatief voor China? Het gebied dat we China noemen is natuurlijk groot en sterk regionaal gedifferentieerd. Ook binnen Europa onderscheiden we vele geografische, chronologische en sociale subpopulaties met aanwijsbare onderlinge verschillen. Waar het bij dit soort vergelijkingen echter om draait is dit. Niet het feit dat er in Noord-Italië wellicht een jaar vroeger of later getrouwd werd dan in Nijmegen, of dat de huwelijksvruchtbaarheid in Beijing verschilde van die in Chengdu is van belang. De vergelijking tussen China en Europa betreft populaties die onderling zo structureel van elkaar afweken dat de verschillen *binnen* een gebied in het niet vallen bij de verschillen *tussen* de gebieden. In die zin is vergelijking van Nijmegen en Lu-kang zinvol wanneer we willen begrijpen wat de basiskenmerken waren van de twee demografische systemen.

Grafiek 1: Percentage ooit-gehuwden naar leeftijd (Nijmegen 1840-1890; Lu-kang 1895-1945)

Alhoewel er weinig twijfel bestaat over het verschil in trouwgedrag tussen een West-Europese en een Chinese bevolking, beginnen we toch met een vergelijking van de kans op huwelijksluiting naar leeftijd. Het beeld van grafiek 1 bevestigt in grote lijnen de bestaande visie. De eerste meisjes in Lu-kang trouwden al op hun veertiende en tegen

de tijd dat vrouwen 20 werden, was meer dan 60 procent getrouwd. Uiteindelijk vinden we in de stad, geheel in overeenstemming met Malthus' voorspelling, geen vrouwen meer die nooit gehuwd waren.

Jong en algemeen trouwen blijkt overigens een voorrecht dat alleen voor vrouwen opging. Mannen trouwden zo'n vijf jaar later dan vrouwen en na hun dertigste was nog steeds 10 procent nooit gehuwd. Dit neemt niet weg dat het Chinese huwelijkspatroon duidelijk afweek van het Europese. In de eerste plaats trouwden Nijmeegse paren veel later en bovendien was

het verschil tussen het trouwgedrag van mannen en vrouwen er aanzienlijk minder pregnant. Pas rond hun twintigste verjaardag trouwden de eerste Nijmegenaren, vrouwen iets eerder dan mannen. Uiteindelijk waren er in Nijmegen evenveel mannen ooit-gehuwd als in Lu-kang, terwijl van de vrouwen ongeveer 20 procent nooit huwde. Dit patroon is duidelijk terug te vinden in de gemiddelde huwelijksleeftijden. Bruiden in Lu-kang waren gemiddeld 18,7 jaar, hun Nijmeegse tegenvoeters 27,4. Voor mannen gold respectievelijk een leeftijd van 23 en 28,6. De vraag die ons hier bezighoudt is natuurlijk of de 8,7 extra huwelijksjaren resulteerden in een navenant hoger kindertal. Dat was immers de impliciete suggestie die Thomas Malthus deed. En als de vruchtbaarheid lager is dan verwacht, belanden we daarmee in de kern van de zonet beschreven polemiek.

Er zijn vele manieren om vruchtbaarheid te meten. Dit is niet de plek daarover uit te wijden. Ik kies vandaag voor een uiterst betrouwbare en bovendien gemakkelijk te interpreteren door Peter McDonald ontwikkeld instrument. In zijn berekening worden zowel de leeftijd waarop vrouwen vruchtbaar worden (*starting*), als het gemiddelde geboorte-interval (*spacing*) en de leeftijd bij laatste geboorte (*stopping*) meegenomen.⁴⁰ Zie Tabel 1.

Tabel 1: McDonalds index voor ooit-geboren kinderen

	Nijmegen	Lu-kang
m (huwelijksleeftijd)	27.4	18.7
f (interval huwelijk-eerste geboorte)	1.0	1.99
i (gemiddelde geboorte interval)	2.2	2.8
l (leeftijd bij laatste geboorte)	41.1	36.8
N	1201	120
Ooit Geboren Kinderen	6.9	6.7

Nijmeegse vrouwen beginnen 8,7 jaar later met het krijgen van kinderen, maar gaan ook langer door. Netto is hun vruchtbare periode in het huwelijk 4,4 jaar korter dan die van vrouwen in Lu-kang. Desondanks krijgen ze 0,2 kind meer. De logische verklaring hiervoor is dat er grote verschillen waren in geboorte-interval en leeftijd bij laatste geboorte tussen Nijmegen en Lu-kang. Statistisch kan men die verschillen verklaren met een zogenaamde multivariate analyse. Waarom duurde het in Taiwan vier maanden langer voor een volgend kind werd geboren en waarom stopten vrouwen meer dan vier jaar eerder met het krijgen van kinderen? Het antwoord op deze vragen is essentieel voor ons begrip van de reproductie in de twee steden. Bovendien kunnen we er een positie mee bepalen in de eerder genoemde discussie tussen neo-Malthusianen als Wolf en revisionisten als Lee.

Een oratie is niet geschikt voor het uitgebreid presenteren van statistische exercities. Wie daarin geïnteresseerd is, verwijs ik graag naar het boek dat ik samen met Hsieh Ying-Hui schreef over dit onderwerp.⁴¹ Hier volsta ik met een bespreking van de resultaten. Allereerst betreft dat de mogelijke verklaringen voor de verschillen in geboorte-intervallen tussen de twee steden. Het wordt meteen duidelijk dat de invloed van de puur biologische variabelen dominant was. Zowel in Nijmegen als Lu-kang nam de lengte van de geboorte-intervallen toe met het stijgen van de leeftijd van de moeder. Het is duidelijk dat we zo de daling van de biologische vruchtbaarheid terugvinden.

Verder blijkt het interval aanzienlijk korter wanneer de voorgaande zuigeling overleed, een gevolg van de relatie tussen het geven van borstvoeding en het herstel van de normale cyclus. Ook de huwelijksleeftijd blijkt van belang. Wanneer vrouwen op relatief jonge leeftijd trouwden, was de lengte van geboorte-intervallen langer in vergelijking met de groep die tussen 20 en 29 huwde. Trouwde men tussen 30 en 39, dan waren de intervallen korter. In het uitzonderlijke geval dat vrouwen nog trouwden na hun veertigste was dit ook het geval voor de eerste geboorten. Het lijkt er dus op dat laat huwen het tempo van kinderen krijgen opdreef. Nu is de interpretatie van deze bevinding moeilijk. Zij die geloven in bewuste geboortebeperking, zullen de uitkomst aangrijpen om hun gelijk te halen. Toch is ook een andere verklaring plausibel. Alle onderzoek ter zake leert dat coïtusfrequentie niet gerelateerd is aan de biologische leeftijd van de partners, maar aan de duur van hun huwelijk. Mensen die op latere leeftijd trouwen zullen volgens deze redenering op hogere leeftijd even vruchtbaar zijn als jong huwenden op jongere leeftijd.

Laten we ook kijken naar de resultaten die wijzen op verschillen tussen de twee steden. Allereerst is het effect onderzocht van het krijgen van jongens. Als er in Nijmegen sprake was van een voorkeur voor zoons, blijkt dat niet uit onze bevindingen. Nu luidt de algemene visie natuurlijk ook dat dit verschijnsel belangrijker was in China, waar de mannelijke lijn de kern vormde van het familiesysteem. Bij echtparen uit Lu-kang vinden we hiervoor inderdaad aanwijzingen, al was de kracht van het effect minder dan

verwacht. Zonder twijfel was het interval tussen de eerste en tweede geboorte significant langer indien de eerstgeborene van het mannelijk geslacht was. De verklaring ligt voor de hand. Wanneer de eerstgeborene een zoon was, leidde dit tot grote feestelijkheden. De behandeling van deze voortzetter van de familielijn was uiterst zorgvuldig en dit bleek met name in een langere periode van borstvoeding. Het biologische gevolg was een langere wachttijd tot de volgende conceptie. Er zijn geen aanwijzingen dat jongens die later in het huwelijk geboren werden, een bijzondere behandeling kregen. Het lijkt erop dat Chinese ouders minstens twee zonen wilden. Na het bereiken van dat doel vinden we geen bewijzen meer voor het actief nastreven van meer zoons. Kijken we tenslotte nog naar de invloed van de vorm van trouwen in Lu-kang. De uitkomst bevestigt Wolfs voorspelling. Het gebrek aan aantrekkingskracht tussen de partners in de zogenaamde *minor marriages* is duidelijk zichtbaar. Vooral de eerste drie kinderen werden geboren na langere intervallen dan bij *major marriages*. Na het derde kind verdwijnt de significante invloed van deze variabele.

Sommige variabelen zijn alleen van belang in Nijmegen. Zo waren na 1850 de geboorte-intervallen in Nijmegen significant korter dan voor 1850. Aangezien we bij het begin van de vruchtbaarheidsdaling eerder het omgekeerde verwachten, vormt deze uitkomst er een indicatie voor dat de Nijmeegse echtparen nog niet aan geboortebeperking deden. Eerder is er sprake van toegenomen vruchtbaarheid na het economische herstel van de stad en de introductie van stedelijke maatregelen inzake betere hygiëne et cetera. We vinden in onze berekeningen nog een ander bewijs voor deze stelling. De introductie van geboortebeperking begint in alle onderzochte populaties bij de hogere sociale klassen. In Nijmegen echter waren het juist arbeiders en proletariërs die langere geboorte-intervallen hadden. Weer kunnen we dit alleen verklaren door een hogere fecunditeit naarmate de sociale positie en dus de levensstandaard steeg.

Tot zover de invloed van het geboorte-interval. In onderzoek naar de ontwikkeling van vruchtbaarheid hanteert men traditioneel eerder het stoppen dan het spreiden als maat voor menselijk ingrijpen. Wanneer vrouwen ophouden met het krijgen van kinderen lang voor hun biologische vruchtbaarheid eindigt, wordt dit vaak beschouwd als bewuste geboortebeperking. Voor Nijmegen weten we dat vrouwen er hun laatste kind kregen op gemiddeld 41,1 jaar. In Lu-kang lag die leeftijd meer dan vier jaar vroeger, op 36,8 jaar. De waarde voor de Nederlandse vrouwen was zo exact het gemiddelde dat voor bevolkingen met een 'natuurlijke' vruchtbaarheid is vastgesteld.⁴² Dit betekent dat de personen in onze dataset niet bewust hun kindertal beperkten. In Lu-kang, daarentegen, lag de leeftijd van de moeder bij laatste geboorte duidelijk beneden de leeftijd van 'natuurlijk' stoppen. Dit kan impliceren dat vrouwen voortijdig ingrepen of dat de menopauze in Taiwan eerder optrad en dus ook de laatste geboorte. Ook hier zal de uitkomst van een statistische analyse duidelijkheid moeten bieden.

Bij eerste beschouwing van de resultaten van deze analyse blijkt dat stopgedrag minder beïnvloed werd door de onafhankelijke variabelen dan het geval was bij de analyse van de geboorte-intervallen. De enige variabelen met een significante invloed hangen samen met de leeftijd van het echtpaar. In Lu-kang nam de kans om te stoppen exponentieel toe voor vrouwen tussen de 30 en 39 jaar (13 keer hoger dan in de voorafgaande leeftijdsgroep) en zelfs 58 keer zo hoog voor vrouwen na hun veertigste verjaardag. Stoppen in Nijmegen werd eerder door het aantal al aanwezige kinderen dan door leeftijd bepaald, waarbij aangetekend dient te worden dat deze invloed minder sterk was. Aangezien leeftijd als aparte variabele meegenomen werd in de berekening, kan dit verband niet afgedaan worden door te zeggen dat hoge pariteit nu eenmaal correleerde met hoge leeftijd.

De algemene conclusie moet derhalve luiden dat stoppen eerder bepaald werd door leeftijd dan door omstandigheden. We vinden geen significante ontwikkeling in tijd. Als de laatstgeborene een zoon was, was de kans op stoppen niet groter dan wanneer het een meisje betrof, en ook de dood van het laatstgeboren kind leidde er niet toe dat de kans op een nieuwe geboorte groter werd. Bovendien stopten vrouwen onafhankelijk van het beroep van hun echtgenoot of (in China) van de vorm van hun huwelijk.

POSITIVE, PREVENTIVE OF PROACTIVE?

Toen James Lee en Wang Feng de zogenaamde Malthusiaanse mythologie vervingen door hun Chinese werkelijkheid, ging dit als een *tsunami* door de keurig aangeharkte tuin van historisch demografen. De nieuwe visie had de aantrekkingskracht van het revolutionaire en profiteerde van de tijdgeest. In dezelfde periode publiceerde immers ook Pomeranz zijn aanval op wat hij zag als de mythe van de Westerse suprematie en het nieuwe demografische systeem paste naadloos in deze opvatting. Een tijd lang was het haast ongepast kritische vragen te stellen bij de met veel bravoure gebrachte denkbeelden van deze nieuwlichters. In mijn ogen zijn de wittebroodsweken nu voorbij en wordt het tijd dat een serieuze wetenschappelijke weging begint. Kortom: had Malthus het inderdaad helemaal fout waar het China betrof?

We hebben uitvoerig stilgestaan bij het 'nieuwe' Chinese demografische patroon. Onze analyse van de discussie die op het moment woedt over de Chinese demografie, geeft vooralsnog geen aanleiding de Malthusiaanse visie definitief te verwerpen. In hun enthousiasme om van Chinese historische actoren rationele en calculerende mensen te maken die de demografie naar hun hand zetten, zijn de revisionisten te hard van stapel gelopen. Het theoretische gehalte van hun nieuwe Chinese demografische systeem rammelt en komt *au fond* neer op het constateren van infanticide. Het verwerpen van 'positive checks' in China blijkt eerder een kwestie van definities dan van een daadwerkelijke ommekeer in ons denken. Zeker, Chinezen handelden op veel punten heel rationeel. Als we dat 'preventive' noemen en 'positive checks' dus definiëren als lijdzaam

afwachten, dan plakte Malthus ten onrechte het etiket 'positive' op de Chinese demografie. Wanneer men echter een onderscheid maakt tussen de oplossing van bevolkingsproblemen ofwel via mortaliteit ofwel via een combinatie van nuptialiteit en vruchtbaarheid, dan werd de Chinese bevolking wel degelijk gereguleerd via 'positive checks'.

De revisionisten verweten de Malthusianen ook archaische verbanden te koesteren tussen voeding en vruchtbaarheid. Dit blijkt slechts te berusten op selectief citeren. Er is volop literatuur die het tegenovergestelde beweert of in elk geval een slag om de arm houdt. Zelfs de opvatting dat de levensstandaard in China vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw verbeterde, is aanvechtbaar. Antropometrisch onderzoek maakt duidelijk dat er geen sprake was van een uniforme verbetering van de levensstandaard.

Werd de huwelijksvruchtbaarheid dan bewust laag gehouden in China? Lee en Feng zijn daarvan overtuigd en presenteren onder andere ethnologische data over onthouding als gezondheid bevorderende methode. De empirische vergelijking van de bevolking van Nijmegen en Lu-kang lijkt deze auteurs in eerste instantie gelijk te geven. Hoewel de tijd die vrouwen in Lu-kang ter beschikking stond om binnen het huwelijk kinderen te krijgen langer was, bereikten zij uiteindelijk een kindertal dat nagenoeg gelijk of iets kleiner was dan hun tegenvoeters in Nijmegen. Indien dit het gevolg zou zijn van bewust ingrijpen in de vruchtbaarheid, zouden we daarvan bewijzen moeten vinden in het spreidingsgedrag en stopgedrag van deze vrouwen. Dat is niet of nauwelijks het geval. Het zijn de biologische kenmerken van vrouwen die verklaren welke tijd er tussen twee bevallingen zat en wanneer het laatste kind geboren werd. Oudere vrouwen wachtten langer op een volgende geboorte en de dood van een zuigeling bespoedigde de volgende geboorte. Het beroep van de echtgenoot had geen invloed op het interval.

Ondanks dit alles blijven we achter met de vraag waarom er in Lu-kang meer tijd verstreek tussen twee geboorten en waarom vrouwen er 4,3 jaar eerder stopten met kinderen krijgen dan in Nijmegen. Als dit niet het gevolg is van bewuste geboortebeperving, is er dan een alternatieve verklaring? Die is er zeker. Wanneer we de gewoonten rondom paarvorming in de twee steden vergelijken, zien we daar volop redenen voor vruchtbaarheidsverschillen. Daarmee raken we aan een fundamenteel punt. Kunnen we huwelijken in Taiwan en Nederland eigenlijk wel vergelijken als waren het dezelfde verschijnselen? Laten we eerst bekijken wat een huwelijk in Taiwan betekende voor de betrokkenen en hun families. Tegen het einde van de negentiende eeuw stelde de Canadese missionaris MacKay al vast dat 'marriage is arranged by the parents of the contracting partners, without regard to the feelings and preferences of the parties themselves'. De rationale daarachter, schrijft hij, is dat het huwelijk niets van doen heeft met genegenheid of liefde. Het is domweg bedoeld om 'male posterity, who shall guard the graves of the dead and minister to the needs of the departed spirits of their

ancestors' te verzekeren.⁴³ Nu moeten we vanzelfsprekend oppassen met observaties van een geestelijke meer dan een eeuw geleden. Zijn beschrijving lijkt echter sterk op die van twee sociale wetenschappers eind twintigste eeuw. Wolf en Huang stelden in 1980 vast dat 'marriage and adoption are best viewed as the means by which families manipulated their composition to solve immediate problems and to achieve long-range goals. Decisions about marriage and adoption were instruments of family policy, the outcome of deliberate assessments of family needs, means, and aspirations'.⁴⁴ De Westerse lezer is hiermee gewaarschuwd. We moeten Chinese huwelijken uit het verleden kennelijk niet beschouwen als romantische arrangementen. Niet de aanstaande echtelieden, maar de wederzijdse ouders kozen de huwelijkspartner. Sterker nog, in de meeste gevallen zagen bruid en bruidegom elkaar op de dag van het huwelijk voor het eerst. Wanneer het al eerder gebeurde, dan hooguit enkele dagen tevoren en natuurlijk onder toezicht.

Het is zo duidelijk dat het verschil tussen een huwelijk in Nijmegen en Lu-kang, en dus in Noordwest-Europa en China, niet alleen bestaat uit een verschil in huwelijksleeftijd. We weten immers dat in Nijmegen de keuze van de huwelijkspartner het voorrecht was van de betrokkenen zelf. Voor ze daadwerkelijk trouwden hadden ze bovendien een kortere of langere verlovingstijd, waarin ze elkaar beter konden leren kennen en zonodig alsnog een punt achter hun plannen zetten. Kortom: waar huwelijken in Europa in elk geval begonnen als liefdevolle relaties, konden huwelijken in China dat na verloop van tijd eventueel worden. Dit verschil in paarvorming is in mijn ogen essentieel en heeft ten onrechte ontbroken aan het palet van mogelijke verklaringen voor de relatief lage vruchtbaarheid in China. Aangezien in dat deel van de wereld volstrekte vreemden veroordeeld werden met elkaar het bed te delen, leidde dit in vergelijking met Nijmegen tot enorme verschillen in seksueel gedrag en dus tot verschillen in het aantal kinderen.

Natuurlijk vroeg ik me af of dit ook verklaart waarom vrouwen eerder stopten. Een nadere analyse van de 'stoppende' vrouwen bracht een verrassend eenvoudige oplossing. In vergelijking met Nijmegen stopten in Lu-kang relatief veel vrouwen nog voor hun dertigste verjaardag. Van deze groep bleek een groot deel vijf tot zeven jaar na hun huwelijk of na de laatste geboorte ervan overtuigd dat er geen eigen kinderen meer zouden volgen, en adopteerden dan een zoon. En zo stuiten we nogmaals op 'positive checks'. Kennelijk was de gezondheidstoestand van Taiwanese vrouwen slechter dan die van Nederlandse vrouwen, en bovendien traden er bij bevallingen vaker complicaties op die tot permanente steriliteit leidden. In elk geval was de gemiddelde leeftijd waarop vrouwen stopten met kinderen krijgen in Nijmegen en Lu-kang gelijk wanneer we in beide steden alleen rekenen met vrouwen die pas na hun dertigste stopten.

Al met al is er geen reden de nieuwe theorie over het Chinese demografisch patroon van James Lee en Wang Feng te verheffen tot de nieuwe standaard. Deze

auteurs hebben de discussie nieuw leven ingeblazen en dat resulteert in een groeiend aantal empirische studies. Dat is pure winst, maar de overtuiging van de revisionisten wordt niet gedekt door de resultaten van die studies. Vooralsnog blijf ik dus van mening dat de bevolking aan het oostelijke uiteinde van het Euraziatisch continent niet gereguleerd werd door bewuste acties van Chinese echtparen. Er zijn twee alternatieve verklaringen. Voor een deel had Malthus gelijk. Zijn definitie van *positive checks* is in mijn ogen nog steeds van toepassing op de Chinese samenlevingen. Malthus sloeg de plank echter volledig mis toen hij veronderstelde dat alleen de binnen het huwelijk doorgebrachte jaren bepalend waren voor het uiteindelijke aantal kinderen. Zo iets, dan hoop ik vanmiddag te hebben aannemelijk gemaakt dat de emotionele kwaliteit van die huwelijksjaren om voor de hand liggende redenen minstens zo belangrijk was. Een hypothese, kan men tegenwerpen. Zeker, maar wel een hypothese die ik zo aannemelijk vind dat ik er mijn oratie mee durf te besluiten.

WOORDEN VAN DANK

De ervaring leert dat het dankwoord hoort tot de meest gelezen onderdelen van een oratie. Ik haast me dan ook te zeggen dat wanneer ik in het navolgende mijn erkentelijkheid uitspreek, veel mensen ontbreken aan wie ik wel degelijk dank verschuldigd ben. Het kan niet anders, want mijn oratie zou anders slechts uit dit onderdeel hebben bestaan.

In de eerste plaats geldt mijn dank het Stichtingsbestuur van deze universiteit, het College van Bestuur en het bestuur van de Faculteit der Letteren voor het in mij gestelde vertrouwen. Graag vermeld ik speciaal professor Hans Bots die als vorige decaan van de Faculteit der Letteren een grote rol heeft gespeeld bij het instellen van de leerstoel die ik vandaag officieel aanvaard. Mijn leeropdracht is een uniek Nijmeegs specialisme. Nooit tevoren en nergens in Nederland bestond er een leerstoel Historische Demografie. De Radboud Universiteit Nijmegen loopt weer eens voorop en die wetenschap geeft mij een extra stimulans.

Beste collegae van de afdeling geschiedenis. Weet dat ik mij gelukkig prijs te mogen samenwerken met de groep bezielde en deskundige historici die op dit moment vorm geven aan onze opleiding. Onze aandacht moge verspreid zijn over verschillende specialismen en tijdperken, in wezen dienen wij vol overgave een en dezelfde vrouw, Kleio. Ik hoop dat dit in de nabije toekomst nog duidelijker tot uitdrukking zal komen in een krachtig Nijmeegs profiel.

Beste oud-collegae van de afdeling geschiedenis. Zonder iemand tekort te willen doen, noem ik Nico Bootsma, Toon Janssen, Peter de Kort en Guy Mans als jullie representanten. Van hen was ik zowel student als collega. In velerlei opzichten waren zij het

voorbeeld dat jonge mensen nu eenmaal nodig hebben. Gelukkig kunnen jullie er vandaag bij zijn. Dat geldt helaas niet voor iedereen die mij vormde. Professor Mathieu Spiertz begeleidde mij in mijn studententijd en hij gaf het startschot voor de academische carrière die tot deze oratie heeft geleid. Ik gedenk hem in dankbaarheid. Dat geldt ook voor zijn opvolger Jan Roes met wie ik nauwe banden mocht onderhouden en die mij als geen ander voorleefde dat eenvoud en menselijkheid voor een academicus onmisbare attributen zijn. Over gelukkig toeval gesproken trouwens: Jan zou precies vandaag 67 jaar zijn geworden.

Hooggeleerde Van der Woude, beste Ad. Het moet in het studiejaar 1974-1975 zijn geweest dat je uit het verre Wageningen kwam om de studenten van een doctoraal werkcollege Nieuwe Geschiedenis vóór 1870 in te wijden in de beginselen van de historische demografie. Deze student raakte bij die gelegenheid zo geïntrigeerd door wat je vertelde, dat hij nooit meer is losgekomen van dat mooie specialisme. Daar ben ik je zeker op deze dag dankbaar voor. Ik hoop in de komende jaren nog regelmatig met je samen te werken.

Hooggeleerde Klep, beste Paul, zeergeleerde Bots, beste Lout. Met niemand heb ik zo lang en zo intensief samengewerkt als met jullie twee. We hebben meegemaakt dat Economische en Sociale Geschiedenis het favoriete onderdeel was voor studenten en we hebben treurig toegekeken toen ze weer van de ware weg afweken. Gelukkig weten wij wat conjunctuurgolven zijn. Ik dank jullie van harte voor de mooie jaren van collegialiteit en vriendschap en hoop dat jullie er nooit spijt van hebben gehad mij te hebben aangenomen in weerwil van een bezetting van het Erasmusgebouw.

Hooggeleerde Bosmans, beste Jac. Ik hield mijn hart vast toen een paar jaar geleden jouw band met onze opleiding, abrupt en tot jouw verbijstering, een andere vorm kreeg. Gelukkig is onze vriendschap door deze gebeurtenis niet geschaad. Jouw relativerende en wijze adviezen zijn en blijven mij uiterst dierbaar.

Dames en heren studenten van de opleiding geschiedenis. U koos voor deze studie omdat u geïnteresseerd bent in het verleden. Natuurlijk wilt u dan onze voorgangers in de tijd zo dicht mogelijk op de huid zitten. Ik zal in de komende jaren met niet aflatende energie laten zien dat de historische demografie daarvoor een uitstekend hulpmiddel is. U bent gewaarschuwd.

Dear professors Arthur Wolf and Hill Gates. When the two of you visited Nijmegen in the summer of 1995, this started a collaboration that influenced my career and my life profoundly. You introduced me in the Chinese world and in anthropology. Thanks to

you Stanford and Taipei became my second and third home. Most of all, however, you set an example as true scholars. I owe you.

Ik kan vandaag mijn eigen demografische geschiedenis niet onvermeld laten. De levensloop is niet voor niets een belangrijk studieobject in de economische en sociale geschiedenis. Dat mijn vader en moeder de basis hebben gelegd voor deze dag, moge duidelijk zijn. Ik ben hun dankbaar voor de keuzes die ze voor mij maakten toen ik dat zelf nog niet kon. Samen met mijn broers Leon en Peter hebben zij ook later altijd het veilige fundament gevormd van waaruit ik kon opereren.

Lieve Sanne, Thijs, Leon en Cas. Meer dan wat dan ook heeft jullie geboorte mijn leven veranderd. Onze onvoorwaardelijke wederzijdse band vormt een onuitputtelijke bron van blijdschap en energie. Wetenschappelijk gezien betekende het vader worden dat ik niet meer over geboorte, huwelijk en dood kan schrijven zonder daarachter echte mensen te zien. In alle tabellen en grafieken zitten immers gewoon andere ouders en andere kinderen.

En tot slot moet ik natuurlijk degene noemen met wie al meer dan dertig jaar mijn dagen beginnen en eindigen, en die als geen ander weet wie er onder deze toga schuilgaat. Lieve Lily, natuurlijk draag ik deze oratie aan jou op.

NOTEN

- 1 Thomas Robert Malthus, *An Essay on the Principle of Population, As It Affects the Future Improvement of Society* (1798) (New York: Random House, 1960).
- 2 Alhoewel dit zelden wordt aangehaald, ruimde Malthus ook plaats in voor een ander controlemiddel op de Europese bevolkingsgroei: 'the actual distresses of some of the lower classes, by which they are disabled from giving the proper food and attention to their children, act as a positive check to the natural increase of population'. Huwelijksbeperking was echter ook in zijn ogen de voornaamste manier waarop de Europese bevolking werd gecontroleerd.
- 3 John Hajnal, 'European Marriage Patterns in Perspective', in *Population in History*, eds. D.V. Glass and D.E.C. Eversley (London: Arnold 1965), 101-143. Zie ook het vervolgartikel: J. Hajnal, 'Two kinds of pre-industrial household formation system', in *Family forms in historic Europe*, eds. Richard Wall, Jean Robin and Peter Laslett (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 65-104.
- 4 Hajnal, 'European Marriage Patterns', 104.
- 5 Hajnal, 'European Marriage Patterns', 133.
- 6 P. Ho, *Studies on the Population of China, 1368-1953* (Cambridge Massachusetts: Harvard University Press 1967).
- 7 W.H. Mallory, *China: Land of Famine* (New York: American Geographical Society 1926).
- 8 R.H. Tawney, *Land and Labour in China* (London: George Allen & Unwin 1932).
- 9 Tawney, *Land and Labour in China*, 104.
- 10 John Lossing Buck, *Land Utilization in China: a study of 16,786 farms in 168 localities and 38,256 farm families in twenty-two provinces in China 1929-1933* (Nanking 1937; New York: Paragon Book 1968).
- 11 George W. Barclay, Ansley J. Coale, Michael A. Soto, T. James Trussell, 'A Reassessment of the Demography of Traditional Rural China', in *Population Index* 42 (Oct. 1976) 606-635. Citaat op p. 625.
- 12 Het debat begon in 1984 met A.P. Wolf, 'Fertility in Pre-revolutionary Rural China', in *Population and Development Review* 10 (1984) 443-470.
- 13 Wolf, 'Fertility in Pre-revolutionary Rural China', 180.
- 14 Wolf, 'Fertility in Pre-revolutionary Rural China', 177-178.
- 15 A.P. Wolf, *Sexual attraction and childhood association: A Chinese brief for Edward Westermarck* (Stanford: Stanford University Press 1995).
- 16 Coale's eerste bijdrage aan het debat was: A.J. Coale, 'Fertility in Pre-revolutionary Rural China: In defense of a reassessment', in *Population and Development Review* 10 (1984) 471-480. Hier wordt verwezen naar zijn tweede bijdrage: Ansley J. Coale, 'Fertility in Rural China: A Reconfirmation of the Barclay Reassessment', in: Susan B. Hanley and Arthur P. Wolf (eds.), *Family and Population in East Asian History* (Stanford: Stanford University Press 1985) 186-195.
- 17 Coale, 'Fertility in Rural China', 186.
- 18 Coale, 'Fertility in Rural China', 194.
- 19 F. Wang, J. Lee en C. Campbell, 'Marital fertility control among the Qing nobility: Implications for two types of preventive check', in *Population Studies* 49 (1995) 383-400. J. Lee en C. Campbell, *Fate and Fortune in Rural China: Social Organization and Population Behavior in Liaoning, 1774-1873* (Cambridge: Cambridge

- University Press 1997). Z. Zhao, 'Deliberate birth control under high-fertility regime: Reproductive behavior in China before 1970' in *Population and Development Review* 23 (1997) 729-767.
- 20 J. Lee en F. Wang, *One Quarter of Humanity. Malthusian Mythology and Chinese Realities 1700-2000* (Cambridge: Harvard University Press 1999).
- 21 A.P. Wolf, 'Is There Evidence of Birth Control in Late Imperial China?' in *Population and Development Review* 27 (2001) 133-154, vooral 137.
- 22 C.D. Campbell, F. Wang en J.Z. Lee, 'Pretransitional fertility in China', in *Population and Development Review* 28 (2002) 735-750. Zie ook: R. Brenner en Chr. Issett, 'England's divergence from China's Yangzi Delta: Property relations, microeconomics, and patterns of development', in *Journal of Asian Studies* 61 (2002) 609-662, en Ph.C.C. Huang, 'Development or involution in eighteenth-century Britain and China? A review of Kenneth Pomerantz's *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*.' in *Journal of Asian Studies* 61 (2002) 501-538.
- 23 Campbell, Wang and Lee, 'Pretransitional fertility in China', 743.
- 24 Lee en Wang, *One Quarter of Humanity*, 51.
- 25 Lee en Wang, *One Quarter of Humanity*, 47.
- 26 Campbell, Wang and Lee, 'Pretransitional fertility in China', 743.
- 27 P.T. Ellison, *On Fertile Ground. A Natural History of Human Reproduction* (Cambridge/London: Harvard University Press 2001).
- 28 J.W. Wood, *Dynamics of Human Reproduction. Biology, Biometry, Demography* (New York: Aldine de Gruyter 1994).
- 29 Wood, *Dynamics of Human reproduction*, 404-422.
- 30 Ellison, *On Fertile Ground*, 37-42.
- 31 Ellison, *On Fertile Ground*, 169 en 212-213.
- 32 J. Komlos (ed.), *Stature, Living Standards and Economic Development: Essays in Anthropometric History* (Chicago: University of Chicago Press 1994).
- 33 R.H. Steckel, 'Stature and the standard of living', *Journal of Economic Literature* 33 (1995), 1903-1940.
- 34 J. Komlos and Jörg Baten. 'Anthropometric Research and the Development of Social Science History', *Social Science History* 28 (2004), 191-210.
- 35 Malthus, *Essay on the Principle of Population*.
- 36 S.L. Morgan, 'Economic growth and the biological standard of living in China, 1880-1930', *Economics and Human Biology* 2 (2004), 197-218.
- 37 Donald DeGlopper, *Lukang. Commerce and community in a Chinese city* (Albany: State University of New York Press 1995).
- 38 Paul M.M. Klep, 'De economische en sociale geschiedenis van de negentiende eeuw', in: J. Brabers (ed.), *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland* 3 (Nijmegen 2005), 53-133.
- 39 Voor Nijmegen: Klep, 'De economische en sociale geschiedenis'. Voor Lu-kang: *Second Provisional Household Census of Taiwan*, 1915.
- 40 P. McDonald, *Nuptiality and Completed Fertility: A Study of Starting, Stopping, and Spacing Behavior*. Comparative studies 35. World Fertility Survey (Voorburg 1984).

- 41 Theo Engelen en Hsieh Ying-Hui, *Two cities, one life. Marriage and reproduction in Lu-kang and Nijmegen* (Amsterdam: Aksant 2006, ter perse).
- 42 Wood, *Dynamics of human reproduction*, 415-442.
- 43 George Leslie Mackay, *From Far Formosa. The Island, its People and Missions* (originally 1896; Taipei: SMC Publishing Inc. 2002), 120.
- 44 A.P. Wolf and Ch.-sh. Huang, *Marriage and adoption in China, 1845-1945* (Stanford: Stanford University Press 1980), 57.

Thomas Malthus beschreef in 1798 het grote verschil in vruchtbaarheid tussen de diverse delen van de wereld. Volgens hem werd het kindertal in Europa klein gehouden doordat men er op late leeftijd trouwde en een deel van de bevolking levenslang ongehuwd bleef. In China daar-

entegen trouwde iedereen op jonge leeftijd. Als gevolg daarvan waren armoede en hongersnood in China een permanente dreiging en werd in Europa de basis gelegd voor de industrialisering, zo luidde de algemeen gedeelde conclusie. Uit later empirisch onderzoek bleek de vruchtbaarheid in China echter helemaal niet zo hoog als voorspeld. Integendeel, het Chinese kindertal lag slechts op drievierde van het Europese niveau. Over de oorzaak daarvan wordt de afgelopen jaren een heftige polemiek gevoerd. Is het armoede die de Chinese vruchtbaarheid laag hield of paste men er al bewuste geboortebeperking toe? Theo Engelen beschrijft deze polemiek, bepaalt zijn positie en komt tenslotte met een nieuwe hypothese.

Th.L.M. (Theo) Engelen (Geulle, 1950) studeerde geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen (1970-1976) en promoveerde er op een proefschrift over de vruchtbaarheidsdaling in Nederlands Limburg (1987). Hij is sinds 1976 verbonden aan het historisch instituut van de Nijmeegse universiteit. Buiten de universiteit is Engelen sinds 1994 onderzoeksleider bij het landelijke N.W. Posthumus Instituut voor Economische en Sociale Geschiedenis, voorzitter van het internationale onderzoeksprogramma *Population and Society in Taiwan and the Netherlands*, en tevens redacteur van de tijdschriften *The History of the Family. An International Quarterly* en *Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg*.